

הרב אליהו לנדא

ר"מ בישיבת תורת ליובאוויטש כפר חב"ד

בענין עני המהפך בחררה בשכירות מלמד

בשו"ע אדמוה"ז

א.

הנקודות הצריכות ביאור בשו"ע אדמוה"ז בדינים אלו

א. בשו"ע אדמוה"ז (חו"מ הל' הפקר והשגת גבול סעי' י"ב) פסק: "אסור למלמד להשכיר את עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר כל זמן שהמלמד בביתו, אם לא שיאמר בעל הבית אין רצוני לעכב המלמד שלי. אבל הוא אסור לפעול עם הבעל הבית שיפטרנו בכלות זמנו. שהרי הוא יכול למצוא בעל הבית אחר על ידי טורח והשתדלות. והוא הדין אם אין המלמד בביתו של בעה"ב. אלא כשכבר ביקש מבעל הבית תחלה אף שעדיין לא הבטיחו, הרי זה כעני המהפך בחררה שאסור לאחר ליטלה ממנו. אבל בעה"ב ששכר מלמד אחד, מותר לבעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו לבניו, ואין בזה משום השגת גבול. כי אפשר שאינו יכול למצוא מלמד מועיל לבניו כזה". עכ"ל.

לכאור' יש תימה גדולה בדברי רבינו. מכיון שפסק בפירוש דה"ה דאסור אם אין המלמד בביתו של בעה"ב, ואפילו לא הבטיחו וכו', א"כ מה פשר אמרו קודם לזה, דאסור להשכיר את עצמו "כל זמן שהמלמד בביתו".

ב. ועוד, לכאורה דין זה עצמו דה"ה דאסור אם אין המלמד בביתו של בעה"ב וכו', הוא דין מיוחד. כי המחבר בשו"ע לא פסקו. דז"ל השו"ע (שם ס"ב): "אסור למלמד להשכיר עצמו לבעה"ה שיש לו מלמד אחר בביתו, אם לא שיאמר בעל הבית אין רצוני לעכב המלמד שלי. אבל אם שכר בעל הבית מלמד אחד, יכול בעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו". וא"כ צ"ב מהו מקורו של רבינו בזה.

ג. עוד מה שנראה בפסק רבינו שהוא דין מיוחד שלא נפסק בשו"ע, שאם בעה"ב שכר המלמד הראשון לשנה דרך משל, אסור לאחר להשתדל אפילו על זה שכעבור שנה יקחנו. וכלשונו: אבל הוא אסור לפעול עם הבעל הבית שיפטרנו **בכלות זמנו**. ולא עוד, שרבינו לא כ' זה כתוספת על האיסור, אלא שזה עצמו הוא האיסור. וצ"ב מה מקורו.

הן אמת שהמהרש"ל בתשו' (סי' ל"ה, הביאו הגרע"א בחי' על גליון השו"ע דסי' רל"ז), כ' שאם המלמד נשכר לבעה"ב בישוב, במקום שלא נמצאים שם מלמדים וחבורת אנשים, מסתמא דעתו לא על זמן זה בלבד וכו', וממילא אסור לשדלו אפי' על אחר כלות זמנו. "שאין דרכם של בע"ב לחזר במקומות אחרים לשכור מלמדים". דא"כ דומה לעני המהפך בחררה להיות קשור בבעה"ב כמה זמנים, וזה בא ונטלה.

אבל אם נשכר לזמן קצוב, במקום שמצוי מלמדים, כ' מהרש"ל בפירוש שאם הקדים זה והשכיר עצמו על אחר זמנו של הראשון, פשיטא שאינו בכלל עני המהפך. דעדיין לא הפך

זה בחררה, ומותר. עי"ש. אבל רבינו שלא חילק בהכי, משמע מדבריו דבכל אופן אסור אפי' על אחר כלות זמנו של המלמד. וצ"ב.

ד. ועוד, שבדין בעה"ב שמותר לו לשכור מלמד שכבר שכור אצל אחר, הוסיף רבינו על מה שכ' בשו"ע וכו', "ואין בזה משום השגת גבול. כי אפשר שאינו יכול למצוא מלמד מועיל לבניו כזה". ומשמע שבעצם ס"ל שזהו בגדר השגת גבול. אלא מכיון שאינו יכול למצוא במק"א, אין בזה האיסור שמשום השגת גבול. ולכאן הוא פלא. דהנה טעם זה שאינו יכול למצוא במקום אחר, נאמר בתוס' משמ"י דר"ת (כדלקמן בסמוך), דוקא על דין עני המהפך וכו' בהפקר. ורבינו העתיקו גם על איסור השגת גבול. וצ"ב.

ב.

השיטות בביאור דברי התוס' בקידושין, מחיבן נלמד דיני המלמד

א. מקור דינים אלו בשכירות מלמדים, בתוס' בקידושין (נט א ד"ה עני המהפך). התוס' הביאו פירוש רש"י דעני המהפך בחררה, היינו בחררה של הפקר או בהשתדלות לקבל מתנה מבעה"ב. ר"ת חולק עליו ומפרש דהאיסור להחזיק בדבר שהעני מהפך בו, אינו בהפקר. אלא דוקא כשרוצה להרויח בשכירות, או כשרוצה לקנות דבר אחד. ומש"ה נקרא המקדימו רשע, כי למה מחזר על דבר שטרח בה חבירו, ילך וישתכר במקום אחר. אבל בחררה של הפקר, שלא שייך לומר לו לך ומצא במקום אחר, ליכא איסור.

ומקשים התוס' על ר"ת, מהא דאמרינן (ב"ב דף כא ב) מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הדג, אע"ג שבדגים שבים מיירי שהם הפקר. ומתמצים, דהתם אין זה מדין עני המהפך, אלא מפני שהוא יורד לאומנותו וכו'. ועוד אומר רבינו מאיר אביו של ר"ת, דמיירי בדג מת. שכן דרך הדייגים להשים במצודות - דג מת, והדגים מתאספים שם סביב אותו הדג. וכיון שזה פירש מצודתו תחילה, וע"י מעשה שעשה זה מתאספים שם סביב. אם חבירו פורש מצודה, הוה כאילו גוזל לו. ויכול לומר לו תוכל לעשות כן במקום אחר.

כלומר, תקנות נפרדות הן, ובדרגא שונה. דין עני המהפך לא תקנו בהפקר. משא"כ שלא ירד לחיי חבירו, דין זה נוהג גם בהפקר. אמנם רבינו מאיר מוסיף, דאפילו ביורד לאומנות חבירו, האיסור דוקא כשהראשון כבר עשה פעולה שתקרב הזכיה בהפקר. (ועי' במפרשים, שפירשו שכך מפרש רבינו מאיר להא דאמרינן (ב"ב כב א), דיהיב סיירא)¹.

ב. בהמשך לזה כתבו התוס': "ומכאן נראה למהר"ר יצחק, שאסור למלמד להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר בביתו, כל זמן שהמלמד בביתו. שמאחר שהוא שכיר שם, ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם. אם לא שיאמר בעה"ב דאין רצונו לעכב המלמד שלו. אבל אם שכר בעה"ב מלמד אחד יכול בע"ה אחר לשכור אותו מלמד עצמו, ואינו יכול לומר לו הבעה"ב לך ושכור מלמד אחר. דנימא ליה אין רצוני אלא לזה, שהרי כמדומה לי שזה ילמוד בני יפה ממלמד אחר".

1 ועי' ברא"ש שמנה ד' דרגות בתקנות, ובתשו' מהרש"ל המובאת ביש"ש ריש פ' האומר, ד' שמות. ובחת"ס ועוד. ועי' יש"ש ריש פ"ג דקידושין, דבמצודת הדג דיהיב סיירא, "דהוה מזומן אצלו, וכאילו בא לידו דמי". והיינו ל' רבינו מאיר בתוס' בנותן דג מת וכו', "הוה כגזול לוי".

ג. וכבר התלבטו המפרשים מהו "ומכאן נראה". האם "מכאן" היינו משיטת ר"ת בדין עני המהפך בחררה, או מדין יורד לאומנות חבירו כהא דמרחיקין מצודות הדג, או דדמי למה שאמר רבינו מאיר.

המהרי"ט (בחי' לקידושין) כ' בפירוש דהיינו מדין מצודת הדג, וכרבינו מאיר. דעל מש"כ התוס' "ומכאן נראה וכו'" הקשה, דדין זה שאסור להשכיר עצמו וכו', מגופא דשמעתתא מוכח. כי הראשון עני המהפך בחררה הוא, ולכל הפירושים אסור. וא"כ מאי "מכאן נראה". ועוד, אמאי נקטו התוס' דוקא מלמד שהיה בבית של בעה"ב. אפילו אם היה רק משתדל אצל בעה"ב שיקחנו, עני המהפך בחררה הוא, ואסור לאחר להשכיר עצמו. (כקושית העצמות יוסף). ותירץ, דאי משום דין עני המהפך וכו', לא היה אסור למלמד שהשכיר עצמו. דזה דמי להפקר (שלא תקנו בו). "שלא ימצא בעה"ב שיהא דעתו נוחה אצלו כמוהו, ושמא לא יפרע לו סכום זה". אלא הטעם שאסור, מדאמר רבינו מאיר אביו של ר"ת, דאפילו בהפקר היכא דהלה טרח - אסור, "גם זה שכבר הוא בביתו של בעה"ב, מסתמא טרח בראשונה עמו וכו'" לכן אסור. יעו"ש.

כלומר, "מכאן נראה", היינו מדברי רבינו מאיר, מדין יורד לאומנות חבירו באופן שהוא בגדר השגת גבול, שטחרתו גרמה. עכת"ד. דלפי"ז מש"כ דמכאן משמע וכו', מוסב על דסמיק ליה בסוף דבריהם.

גם החת"ס (קידושין נט) פי' כן, שהאיסור דמלמד נלמד ממה שתי' רבינו מאיר אביו של ר"ת. והוא דוקא במקום שהוא אומנות של הראשון, ומשום פסיקת החיות של הראשון כמדויק בתוס'. דמלמד דומה להא דיהיב סיירא, ביגיעו עם התלמיד בקדמו אותו בהבנה וידיעה, "ועשאו מוכשר ללמוד עמו בזמנים הבאים, ועתה איך יבוא זה ויהנה במה שטרח הוא" וכו'.

אבל בב"י משמע בפירוש לאידך גיסא. דז"ל (חו"מ סי' רלז): "כתבו התוספות שם על דברי רבינו תם, מכאן נראה למהר"ר יצחק שאסור למלמד להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר כל זמן שהמלמד בביתו. אבל אם שכר בעל הבית מלמד אחר, יכול בעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו. ואינו יכול לומר לו הבעל הבית לך ושכור מלמד אחר. דנימא ליה אין רצוני אלא לזה, שהרי כמדומה לי שזה ילמד בני יפה ממלמד אחר". עכ"ל².

ד. לכאור' היה מתבקש, שמחלוקת הב"י ומהרי"ט היא בדין. דהיינו, לשי' ר"ת שבהפקר לא תקנו דין עני המהפך, רק בשכירות ומקנה דאפ"ל לו לך וטרח במק"א, מהו הדין בשכירות או בקנין כאשר אין שייך שיבקש וימצא במק"א. האם משום דדמי להפקר לא תקנו בזה - ומותר, או דלמא בשכירות ומכר דתקנו - לא פלוג. וממילא אפי' אם אינו יכול למצוא לקנות או לשכור במק"א, אסור מדין עני המהפך.

ובאמת מחלוקת מפורשת יש בזה. הרמ"א (סי' רל"ז ס"א) כתב בשם הרד"ך (שו"ת בית

2 ותימה רבה היא שלמרות ל' הביי, ולמרות הדברים המפורשים של הסמ"ע, הנתיבות, אדה"ז והגר"א, יש שרוצים לפרש, וערוה"ש ביניהם, שהמחבר בשו"ע פוסק כרש"י שיש דין עניט המהפך בהפקר. ומה שפסק שבעה"ב מותר לשכור המהמד שאצל חבירו, מפני שלצורך מצוה שאני. והלא אפילו גם גבי נכסי גויים הריהם כמדבר, לא כ' בשו"ע שהמחזיק נקרא רשע. עיי"ש. ופלא על דבריהם. והמהרש"ל בתשובתו שהביא בקידושין ריש פי"ג, שולל זה בפירושו. אך לפי הרמב"ן שהביא הש"ך הנ"ל יש מקום לדבריהם, וכן לדברי החת"ס דלקמן אות ז'.

כ"ז חדר ב'): אם קונה דבר אחד ובא חבירו ויוכל לקנותו בזול שאינו מוצא לקנותו כך במקום אחר, הוי כמו מציאה ויוכל לקנותו כל זמן שלא זכה בו הקונה עכ"ל. והיינו דלא אמרינן שכיין דתקנו במכר, לא פלוג. אלא דיש מכר שהוא בגדר מציאה שלר"ת אין בו איסור דעני המהפך. וכן פסק ואדה"ז (חו"מ הל' הפקר והשגת גבול ס"י) כהרמ"א וז"ל: "אלא אם כן הוא קונה בזול גדול שאינו מצוי לקנות כן במקום אחר אזי דינו כמציאה וכו'". (ויש לשים לב להדגשת רבינו "זול גדול". דוקא).

אבל הש"ך (שם סק"ג) הביא דברי הרמב"ן שחולק על זה. וז"ל: אבל הרמב"ן בחידושו פ' חזקת (ב"ב נ"ד ב) גבי נכסי עכו"ם ה"ה כמדבר כתב שדעת ר"ת היא "ואפי' לקח בפחות מכדי דמיו, הואיל ומכר הוא אין לחלק". והיינו דכיין שתקנו במכר, לא פלוג.

וממילא היה מקום לומר דבהא פליגי. המהרי"ט נקט כדעת ר"ת כהרד"ך והרמ"א, לכן פירש דא"א שאיסור המלמד להשכיר עצמו נלמד מדברי ר"ת: "דאי משום עני המהפך וכו', לא היה אסור למלמד שהשכיר עצמו, דזה דמי להפקר וכו'. אבל הב"י שכ' בפירוש, "כתבו התוספות שם על דברי רבינו תם, דמכאן נראה שאסור למלמד להשכיר עצמו וכו'. משמע כהרמב"ן דבשכירות וקנין לא פלוג.

ה. אבל באמת זה אינו. א"א לומר שזהו טעמו של הב"י. דאי הכי, איך יתפרש הדין שבעה"ב יכול לשכור את המלמד שאצל חבירו, מטעם שאינו יכול למצוא אחר כמותו. מה בכך שלא ימצא. הרי לא בזכיה מן ההפקר עסקינן אלא בשכירות וקנין, ולא פלוג רבנן בתקנתיהו. אלא ודאי לא זה הפשט במחלוקתם.

[בשלמא להרמב"ן לא קשיא. הוא יפרש דמש"כ התוס' "ומכאן נראה", אין הכונה שמדברי ר"ת ילפינן לה אלא שסברת התוס' היא לפי דברי רבינו מאיר. אבל הב"י הלא כ' בפירוש ששני הדינים כ' התוס' "על דברי ר"ת"].

אלא ע"כ מה שנחלקו הב"י ומהרי"ט, עד היכן שייכת הסברא דאמרי' שילך וימצא במק"א. הב"י נקט לשי' ר"ת, דכל שדבר זה שמבקש לזכות בו, בעצם מצוי גם במק"א, המוציא או מיד ה'מהפך', נקרא רשע. ולא איכפת לן מה גודל הטירחה שימצאנו.

ובדעת מהרי"ט וסברתו דפליג ע"ז, אולי י"ל שפירש במה שאומר ר"ת דבהפקר אין דין עני המהפך, דא"א לומר לו לך וטרח וכו', אין עיקר טעמו מצד הבא לזכות, שרשעות היא מצדו ליקח דוקא מה שחבירו מהפך בו כאשר יכול להשיג במק"א. אלא שהחילוק הוא גם מצד המהפך עצמו. אימת סמכא דעתי' על מה שמהפך בו, בדבר שמצוי גם במק"א, ששייך לתלות שהשני יניחה בידו, כי יכול למצוא מבוקשו במק"א, ושארית ישראל לא יעשו עולה. ובזה עשו התקנה. אבל היכא שלא שייך לומר לשני לך וטרח במק"א, מעיקרא לא סמכא דעתיה על מה שמהפך בו. הלכך לא תקנו דו דין עני המהפך. אם כנים הדברים, יובן מה שאמר מהרי"ט (בחי' על הרי"ף) בטעמא דר"ת בהפקר, "דעני המהפך (אצל בעה"ב שיתן לו חררה), כל טרחו, לא יועיל אם לא ירצה בעה"ב לתתה לו. ועתה בא זה, מוצא חן בעיניו ולוקחה". דהיינו שהעני המהפך לא סמכא דעתיה על מתנה זו, שיאסר לחבירו לקבלה, ולכך אין בזה דין עני המהפך כו'. וראה לקמן (פ"ג אות ג') במש"כ הפני"י דמוכח כן³.

3 כונתי, דראיה איתנה לביאור זה בדברי מהרי"ט, ממה שכ' הפני"י (שיובא לקמן) לתרץ כקושיית מהרי"ט, ל"ל למילף דין המלמד מדברי תוס', הלא פשוט הוא מדין עני המהפך כו', וכ' די"ל דמלמד שאני. שהמלמד הראשון,

ו. והנה על מה שפסק בשו"ע (שם סעי' ב') "אבל אם שכר בעל הבית מלמד אחד, יכול בעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו", כ' הסמ"ע, דהיינו טעמא דשאני מלמד שמותר לבעה"ב לשכור אותו, משא"כ בית שאסור, משום דבתים וכו' כולם שוים ויכול לשכור במק"א. משא"כ בהסברת הלימוד ועיונו אין מלמדים שוין וה"ל כדבר שאינו מצוי". וכו' בנתה"מ, דלפי טעם הסמ"ע, א"כ לדעה דאסור אפילו במציאה (דהיי' לרש"י), גם בזה אסור. "וכן משמע קצת מדברי התוספות (קדושין נ"ט ע"א ד"ה עני), ולפ"ז מוכח דגם המחבר סתם כאן כדעה הראשונה"⁴, (דהיינו כדעת ר"ת, ע"כ. משמע שהמחבר פסק כן מדין עני המהפך וכו'. דבזה, גם לר"ת אסור. וזהו שכ' הנתיבות "וכן משמע קצת מדברי התוספות.

ז. אבל החתם סופר (ב"ב כא ב) חולק על הנתיבות והסמ"ע ואינו מפרש כן. וז"ל: "וני"ל מ"ש תוס' פ' האומר בסוף דבריהם לחלק בין מלמד לבעה"ב, ע"ד לא מיבעי' קאמרי. לא מיבעי' לשיטת רש"י דאיכא לחלק בין עני המהפך לעשיר המהפך, א"כ פשיטא דמלמד העני המהפך, אסור לאחר להפקיע, אבל בעה"ב המהפך דין עשיר יש לו, ומותר לבעה"ב להפקיעו. אלא אפי' לר"ת דעני לאו דוקא, ואורחא דמילתא נקיט. מ"מ יש להתיר לבעה"ב, משום שאינו מוצא מלמד טוב כיוצא בו" ומוסיף החת"ס ואומר: וכן משמע בש"ע, אחר דמייתי פלוגתת רש"י ור"ת, פסק בסתם הך דמלמד ובעה"ב. משמע כ"ע מודי' בזה"⁵.

ח. ועתה כשנבוא אל דברי אדה"ז, המשמעות מדבריו **לדינא** במלמד כהחת"ס, היא עוד יותר ממש"כ החת"ס דמשמע מהשו"ע. דהנה רבינו הביא (בסעיף י') ב' הדעות לגבי הפקר, וסיים דהעיקר כהדעה הב' (כר"ת), דבהפקר אינו נקרא רשע. אבל כ' "ומ"מ בעל נפש יחמיר לעצמו".

ואח"כ (בסעיף י"ג), כ' הדין דהשגת גבול: "ישראל שיש לו נכרי מכירו שהוא נושא ונותן עמו תמיד וכו', ד"ש אומרים שמותר לישראל אחר לעסוק עם אותו נכרי ולהלוותו ולשחדו וכו', על פי סברא האחרונה שנתבאר למעלה" (דהיינו דעת ר"ת שבהפקר אין דין עני המהפך). אבל "ויש אוסרין וכו'. ולענין הלכה זה תלוי במנהג מקומות וכו'". ומסיים, "וירא שמים יחמיר לעצמו בכל מקום". (ולא רק 'בעל נפש').

אבל בין זה וזה (בסעיף י"ב), בדיני המלמד הנ"ל. כ' רבינו, "אבל בעל הבית ששכר מלמד אחד, מותר לבעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו לבניו. ואין בזה משום השגת גבול, כי אפשר שאינו יכול למצוא מלמד מועיל לבניו כזה". ולא הזכיר אפי' ברמז שזה דוקא "על פי סברא האחרונה וכו'". ולא כמוש"כ בסי"ג שאחרי זה כנ"ל. ואפי' לא כ' סייג דבעל נפש יחמיר

אע"ג שמחזור להשכיר עצמו לבעל הבית, אכתי לא סמכא דעתיה. שהרי אם בעה"ב ימצא מלמד יותר הגון, ודאי יקחנו וכו'. והם הם הדברים.

4 עי"ש שכבר תקנו מה שדפוס בטעות "כדעה השניה". ול' הנתיבות שכ' "דגם המחבר פסק כאן כדעה הראשונה". כונתו, דבסעיף א' בשו"ע, הביא ב' דעות בהפקר. הראשונה, י"א דבהפקר אינו נקרא רשע (כר"ת). וי"א שגם בהפקר נקרא רשע (כרש"י). ולא הכריע בפירוש הלכה כמאן. רק הרמ"א שם כ' דהעיקר כדעה הראשונה. וזהו שכ' הנתיבות. דהגם שידוע הכלל בדברי המחבר (עני' יד מלאכי כללי השו"ע סי' י"ג שמביא כן משם כמה פוסקים), דהיכא שמביא בשו"ע י"א כך וי"א כך, כונתו להכריע הלכה כ"א בתרא. וזהו שכ' הנתיבות, דהכא אינו כן. דלפי דברי הסמ"ע, דמה שפסק השו"ע בדין המלמד להיתר, דשאני מלמד דדמי להפקר, שא"א לומר לו טרח ומצא במק"א. "לפ"ז מוכח דגם המחבר סתם כאן כדעה הראשונה", כמו הרמ"א. והיי' שכאן חרג המחבר מכללו, ופסק כ"א הא - כר"ת. ולא כדעה השניה שהיא דעת רש"י, שגם בהפקר אסור.

על עצמו. דמשמע ברור דלכו"ע מותר, וממילא אף אינו צריך להחמיר בכך. והטעם שהיתר זה הוא לכו"ע, לכאו' היה אפ"ל כדברי החת"ס. כי רק בעני תקנו, משא"כ בעה"ב שבביתו המלמד, אינו חשוב עני לענין זה. וממילא לכו"ע אין כאן התקנה.

ט. איברא, הגם שלדינא - הדיוק מל' אדה"ז ודאי אמת. דאליבא דכו"ע מותר לו לשכור המלמד. אבל א"א לומר שטעמו של אדמוה"ז הוא כסברת החת"ס. דאכתי קשיא טובא - גם על החת"ס - הלא מה שלדעת רש"י יש חילוק בין עני לעשיר, הוא רק בזכיה מן ההפך. אבל כאן דלאו בהפקר מיירי, אלא בשכירות דבר שהלה מהפך בה. בזה לא מצינו חילוק בראשונים בין עני ועשיר. ואם זו כונת החת"ס לחדש, שגם בשכירות ישנו לחילוק זה דבעשיר שאני, זהו חידוש עצום המצריך מקור.

ולאדה"ז - אילו אמרינן שזהו טעמו - יקשה ביותר. הניחא אילו באנו לדון כלפי בעה"ב הראשון רק מדין עני המהפך. אבל אדה"ז הרי לא כ' כן. אלא שבעצם יש בכך השגת גבול. אלא דהכא שאני, "ואין בזה משום השגת גבול, כי אפשר שאינו יכול למצוא מלמד מועיל לבניו כזה". ומלבד שעצם דברי אדה"ז צ"ב כדלעיל, מנלן חידוש גדול זה. אבל לחלק בדיון השגת גבול בין עשיר ועני, זה ודאי לא שייך כלל כמובן. אלא ודאי ע"כ טעם אחר לו. וא"כ אכתי דברי רביה"ג צ"ב.

ג.

יסוד תירוץ כל הקושיות, הפשט בתוס' לדברי אדמוה"ז החידוש דאין דין השגת גבול כשאינו יכול למצוא במק"א

א. אלא נראה (אחר דדלו לי חספא), וכן משמע, שאדמוה"ז - כדרכו, באמירה בדרך של פשיטות - גילה, שמתוך דיוק במש"כ התוס' "ומכאן נראה וכו'" והקושיות שעליהם, בהכרח יש לפרש דבריהם בדרך אחרת משאר המפרשים. ובה יתורצו כל הקושיות שהוקשו לעיל בדברי רבינו כמשי"ת, גם מה שקשה על המחבר בשו"ע כדלקמן, וגם מה שהקשו המפרשים על התוס' עצמם. ומתוך כך גם נובע החידוש, שמותר לו לבעה"ב לשכור מלמד שהוא כבר בבית חבירו, "ואין בזה משום השגת גבול, כי אפשר שאינו יכול למצוא מלמד מועיל לבניו כזה". שכנ"ל לכאו' הם דברי פלא. וכמו שית' אחת לאחת.

לאמור, רבינו מפרש דמש"כ התוס' "ומכאן נראה וכו'", היינו גם מדר"ת וגם מדרבינו מאיר גם יחד. ההכרח לכך בפשט, כי מל' התוס' משמע ברור, דמה שכ' "מכאן נראה וכו'", קאי על שני הדינים שמפרטים התוס'. גם על דין איסור המלמד להשכיר עצמו וכו', וגם על דין היתר בעה"ב לשכור המלמד שבבית חבירו. וזה מכריח לפרש שהמשמעות היא מצירוף דברי ר"ת ורבינו מאיר. ויתבאר כל זה לפנינו.

ב. הדין הראשון שכ' התוס', "שאסור למלמד להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו מלמד אחר בביתו, כל זמן שהמלמד בביתו. שמאחר שהוא שכיר שם, ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם". הלא כבר נז' לעיל שיש בזה שתי קושיות. קושית מהרי"ט, מאי קמ"ל, איסור זה הלא מגוף הסוגי' דעני המהפך וכו' שמעינן. דמכיון שהראשון "מהפך" במשרתו, פשיטא שאסור לאחר להשכיר עצמו. וא"כ מאי קאמרי התוס' שדין זה "מכאן נראה".

ועוד, קושית העצמות יוסף ז"ל: "דנראה מדברי התוס' דהיינו דוקא כאשר המלמד בביתו

של בעה"ב". וקשיא לי, כיון דאמרין דכל דטרח בה הראשון אסור, ואע"ג דעדיין לא הקנה אותה בקנין, אם כן אפילו שהמלמד עדיין לא בביתו, מכיון דטרח ופסק עמו הדמים אסור. (ותי' (בדוחק): "ואולי למד דכיון דבמהפך לחודיה נקרא רשע, וכשישב בביתו נקטינן דהוי איסור לגמרי". כלומר לענין הדמים ועי"ש).

ובאמת שעל המחבר בשו"ע, קושי' זו קשה יותר. שהרי בפירוש פסק בסעי' א' "והוא הדין לרוצה להשכיר עצמו אצל אחר". וכן ציין בביאור הגר"א (ס"ק יא) על מש"כ אסור למלמד וכו': "אסור כו', כמש"ל ס"א וה"ה כו'". וא"כ הלא קשה טובא, מ"ש במלמד שפסק דאסור להשכיר עצמו לבע"ה "שיש לו מלמד אחר בביתו" דוקא.

אמנם על אדה"ז הלא זה קשה עוד יותר. מכיון שבמלמד גופא כ' בפירוש, דה"ה דאסור אם אין המלמד בביתו של בעה"ב וכו', א"כ מה פשר אמרו קודם לזה, דאסור להשכיר א"ע וכו' "כל זמן שהמלמד בביתו". ובהדגשה, שהמחבר בשו"ע השמיט סיום דברי התוס' "כל זמן שהמלמד בביתו". ואדה"ז כ' דוקא כלשונם, כל זמן וכו'.

ג. והנה הפנ"י שגם הוא הקשה כקושית העצמות יוסף הנ"ל⁶, תירץ די"ל דמלמד שאני. שהמלמד הראשון, אע"ג שמחזור להשכיר עצמו לבעל הבית, אכתי לא סמכא דעתיה. שהרי אם אם בעה"ב ימצא מלמד יותר הגון, ודאי יקחנו. דרשאי בעה"ב לחזור בו וכו', כדאיתא בב"ב (כ"א ב וכב א), משום קנאת סופרים תרבה חכמה. משא"כ כשהוא כבר אצל בעה"ב וכו'.⁷ ולדבריו ל"ק על השו"ע.

אולם אדמוה"ז וגם הגר"א כנ"ל, הלא כ' בפירוש דלא כדבריו. וע"כ דלא משמע להו דמלמד שאני משאר שכיר. וכן משמע ל' המחבר בסעיף א' "והוא הדין לרוצה להשכיר עצמו אצל אחר", והל' "רוצה", לא מורה על סמיכות דעת יותר מבמלמד שמחזור אצל בעה"ב וכו'. ואדרבה, זהו שהדגיש אדה"ז במלמד, **שביקש** מבעה"ב וכו' אף שעדיין לא הבטיחו. [גם תי' העצמות יוסף מוכח דלא משמע להו. שהרי לענין תשלום, אין זכר בשו"ע ובדבריהם].

ד. אלא שבדברי אדה"ז יש גם תירוץ על קושית העצמות יוסף והפנ"י וכו', דחודא מיתרצה בחברתה. וגם תירוץ וביאור דברי המחבר בשו"ע. והוא, דשתי הלכות נאמרו כאן.

איה"נ (כטענת העצמו"י והפנ"י), "והוא הדין אם אין המלמד בביתו של בעל הבית, אלא כשכבר ביקש מבעל הבית תחלה. אף שעדיין לא הבטיחו", ה"נ דאסור. ואכן דין זה, ודאי לא אמרו עליו התוס' ד"מכאן נראה". זה אינו צריך לפנים, כי מגוף הסוגיא הוא נלמד.

אלא שדין זה אימת, דוקא אם בא להשכיר עצמו על של עכשיו, על אותו זמן שעליו משתדל הראשון, שעל זה הוא מהפך בחררה. משא"כ השתדלות על אחר כלות הזמן הזה, מהיכי תיתי שיהא אסור. הזמן העתידי שעדיין לא דובר בו כלל בין המלמד הראשון, פשיטא שאין לו לראשון גדר מהפך בחררה עליו, ומותר לאחר להשתדל להשכיר עצמו עליו.

6 גם במקנה הק' כן, ותירץ בשקו"ט מצד דין חזרה, באיזה אופן מותר. וביאר שכונת תוס' בלא פיסוק. משא"כ כשהוא בביתו, מסתמא ע"ד פיסוק הראשון. עי"ש. וק"ק, סו"ס מהו "ומכאן נראה", וצ"ע.

7 בתירוץ הפנ"י שכאשר הוא כבר בבית בעה"ב אזי סמכא דעתיה דהמלמד, הוסיף המלים: "והאי מלמד בתרא לא עדיף מקמא". צ"ע מה כונתו במלים אלו. דלכאור' הפשט, דמשי"ה סמכא דעתיה, כי "והאי מלמד בתרא לא עדיף מקמא". אבל א"כ הוא אומר כאן חידוש עצום ונפלא, שאם אכן המלמד בתרא "עדיף מקמא", ובפרט אם הוא מפורסם ככזה, דאזי לא סמכא דעתיה דהראשון. וא"כ יהיה מותר לשני להשכיר עצמו ולא יהיה בזה דין דעני המהפך, והוא דבר תימיה. וצ"ע מה כונת הפנ"י.

אלא א"כ על מה אמרו התוס' ד'מכאן נראה' שאסור, דוקא "כל זמן שהמלמד בביתו", זהו שאומר אדה"ז שהפשט בתוס' הוא, במה דברים אמורים שהראשון אינו לו גדר מהפך על הזמן העתידי, כל עוד שגם על הזמן דעכשיו עדיין לא נגמר בינו ובין בעה"ב, ועדיין אינו בביתו. אזי יש לו דין 'מהפך' רק על הזמן שנושא ונותן עליו עם בעה"ב. אבל אם המלמד כבר בתוך ביתו, הריהו עכשיו מחזיק באומנותו, וממילא כמו במצודת הדג שנתן דג מת שגורם ביאת הדגים העתידי, ה"נ המלמד שבתוך ביתו. דהצלחת התלמיד שהיא מכח השתדלות המלמד, בודאי עשויה להביא לכך, שבעה"ב ירצה בו בהמשך. וממילא ממ"נ האיסור על העתיד. מסתברא שגם זה מדין יורד לאומנותו אסור. שהריהו כפורס מצודה אחר שהראשון שם דג מת, לדוג הדגים העתידיים. אלא אפילו אם נפשך לומר שעל כלות זמנו כבר אינו נחשב יורד לאומנות חבירו, כי כבר נגמרה. מ"מ מה שעכשיו הוא כמאן דיהיב סירא, משוי ליה לכה"פ בגדר 'מהפך' גם על לאחר כלות הזמן⁸. וזהו החידוש של תוס', ד"כל זמן שהוא בביתו" אסור, דהיי' על לאחר זמנו. וכאמור שזהו גם פירוש בדברי המחבר בשו"ע, ותו לא קשיא עליו כנ"ל.

ונראה שמדויק כן גם מל' התוס', דכ' על דין זה דכל זמן שהמלמד בביתו, "שמאחר שהוא שכיר שם, ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם" (דייקא). דלכא' הוא יתור לשון. הלא כבר כתבו שהוא בביתו, וכבר כתבו שאסור. א"כ פשיטא שילך למק"א ומאי קמ"ל. אלא ששני דברים אמרו כאן התוס'. חדא, התוס' האריכו והדגישו, "שמאחר שהוא שכיר שם" דייקא, שיש בזה איסור מצד יורד לאומנות חבירו, דהיינו השגת גבול, אין די במה שלא ישכיר עצמו על של עכשיו, אלא ילך למקום אחר דוקא. כי כאן, אפילו על אחר כלות זמנו של הראשון, אסור לו.

ה. וכל זה אשמעינן רבינו בדיוק נפלא בלשונו. אדה"ז נקט לשון שהיא לכא' מוקשה: "אבל הוא אסור לפעול עם הבעל הבית שיפטרנו בכלות זמנו". דלכא' מה שייך בכלות זמנו "שיפטרנו". 'שלא יחזור ויקחנו' הו"ל למימר. אלא היא הנותנת. "כל זמן שהמלמד בביתו", גם על אחר כלות הזמן, עדיין זהו בגדר השתדלות 'שיפטרנו'. וכנודע שבדקדוקי ל' רבינו, מתגלות כרגיל מרגליות הטמונות בו, על צד ההפלאה⁹.

ו. ומכיון שגם הדין השני שכ' התוס': "אבל אם שכר בעה"ב מלמד אחד יכול בעה"א אחר לשכור אותו מלמד עצמו, ואינו יכול לומר לו הבעה"ב לך ושכור מלמד אחר. דנימא ליה אין רצוני אלא לזה, שהרי כמדומה לי שזה ילמוד בני יפה ממלמד אחר", גם זה נכלל במה שאמרו התוס' "מכאן נראה וכו'". ואיך מכאן נראה דין זה. אם לא מתוך דברי ר"ת שאמר בדין עני המהפך בחררה, שהוא רק היכא דאפשר שימצא במק"א.

ואף המלמד כבר שכור לבעה"ב. ומשמע מתוס' דה"ה כשכבר התחיל ללמד את בנו. והש"ך (סי' של"ג ס"ק יא) כ' ששכירות פועלים נגמר בהתחלת המעשה. והרמ"א (שם סוף ס"ב) כ', דמלמד שהשכיר עצמו לשתי שנים והתחיל שנה ראשונה, מקרי התחלה גם לשנה שניה. ואפילו לדברי הש"ך (סי' שלג ס"ק יד) דיכול לחזור בו אפי' שנשתעבד בקנין¹⁰, מ"מ הלא

8 ועי' לעיל הערה 1 מיש"ש ריש פ"ג דקידושין.

9 אמנם זהו מה שק"ק בביאור הגר"א. דכ' כנ"ל, שהאיסור על המלמד להשכיר עצמו הוא כאמור בשו"ע בסעי' א' דה"ה הרוצה להשכיר עצמו וכו'. אלא שבזה הרי מתחזקת הקושי (כקו' העצמו"י). א"כ למה כ' בשו"ע "כשהמלמד בביתו". ובביאור הגר"א לא כ' ע"ז דבר.

10 ודלא כהריטב"א שפסק בשם רבותיו דהא דפועל יכול לחזור בו היינו כששכר עצמו באמירה. אבל בקנין אינו יכול לחזור בו. ועיי"ש שהש"ך כ' שרוב הפוסקים לא" ס"ל כהריטב"א. ואשר כדבריו מצא מפורש בריב"ש. גם הט"ז והקצה"ח הסכימו עם הש"ך ועי' בפת"ש.

פשוט דכל זמן שהמלמד לא חזר בו, בעה"ב אחר השוכרו, לא רק משום עני המהפך בחררה יש בזה, אלא השגת גבול היא.

אלא ע"כ דזהו שכ' התוס', שכללו של ר"ת בדין עני המהפך, הוא גם בתוך דברי רבינו מאיר. דהיינו שגם ביורד לתוך אומנותו של חברו בפרט כשנתן דג מת, שהיא בגדר השגת גבול, מ"מ אילו לא היה אפשר לומר לאחר שרוצה לפרוס מצודה, שילך לדוג במקום אחר, היה מותר לו לדוג כאן. והוא הדין בהשגת גבול דמלמד.

ז. ואכן גם זה מוכח מתוך ל' התוס' דלעיל. דגבי האיסור להשכיר עצמו כל זמן שהמלמד בביתו, כ' "שמאחר שהוא שכיר שם, ילך המלמד במקום אחר להשתכר שם". ולעיל הוקשה שהוא יתור לשון. מכיון שאסור לו כאן, פשיטא שילך למק"א ומאי קמ"ל. ולעיל הודגש הדיוק לצד אחד, בטעם האיסור. אולם באמת יש בזה גם דיוק לאורך גיסא. דהגם שאיסורו מדין יורד לתוך אומנותו של חברו דהיינו השגת גבול, אמינא לך דמה שאמרנו אסור, כי אמרינן ל' שילך למקום אחר להשתכר שם. אבל אילו א"א היה למצוא במקום אחר, באמת לא היה אמרינן ליה דאסור. דכללו של ר"ת שהיכא דא"א שימצא במקום אחר לא תקנו, גם באיסור השגת גבול כן. דכל שא"א שימצא במק"א, לא היינו גוזרים. ומכאן חידושו של אדמוה"ז בדין השגת גבול¹¹.

אחר שהראה רביה"ג כל זה, הרי ברור כ"כ ההכרח שזהו הפשט בדברי התוס'. דאל"ה איך אמרו שגם הדין שמותר לבעה"ב לשכור המלמד וכו', "מכאן נראה". הלא אם לא כפירוש אדמוה"ז, אין לזה הבנה כלל.

ח. והנה באמת משמע שהנתיבות הרגיש בקושי' זו. ולכן כתב בסוף דבריו, דמה שמותר לבעה"ב לשכרו, היינו "ודוקא דלא עשה קנין להמלמד". ומשמע כונתו דהלכך אין כאן השגת גבול, רק דין עני המהפך. אבל קשה לומר כן. דהמחבר שסתם "אבל אם שכר בעל הבית מלמד אחד" ולא חילק בהכי, משמע בפשטות ששכרו ממש ואפי' בקנין. ואעפ"כ "יכול בעל הבית אחר לשכור אותו מלמד עצמו". ודוחק להעמיס בל' "אם שכר בעה"ב", היינו דוקא בלא קנין, כאשר המחבר ואדה"ז שתקי מיניה. (אלא א"כ הנתיבות ס"ל כהריטב"א דבקנין אסור לו לחזור בו, הגם שבסי' של"ג שתק להש"ך הנ"ל. אך מ"מ לשי' הש"ך דכוותי' רוב הפוסקים, א"א לומר כהנתיבות בדברי השו"ע).

ה.

החידוש דאין דין השגת גבול כשאינו יכול למצוא במק"א

ההכרח בדברי אדה"ז

א. אמנם החידוש היותר גדול בדברי רבינו, שלא רק לשי' ר"ת דינא הכי, דהיכא דא"א לו למצוא במק"א ליכא דינא דהשגת גבול. אלא אפי' לרש"י ג"כ דינא הכי. שהרי הוכח לעיל (סוף פ"ב) מדברי רבינו לדינא כהחת"ס, שההיתר דבעה"ב לשכור המלמד שבבית חברו, אינו

11 אחר כתבי כ"ז ואחר עיון נוסף, מצאתי שאדמוה"ז אינו יחידי בזה. דז"ל המשאת בנימין (סי' ג'): "וכן השגת גבול דשרי להקדים ולשכור מלמד שהוא מלמד אצל בעה"ב אחר, כמו שכתבו התוס' בריש פרק האומר". גם הרמ"א כ' בסגנון כזה. שבי' (חרי"מ סי' שלד ס"ד): "ועיין לעיל סוף סימן רל"ז אם יש משום השגת גבול אצל מלמד".

תלוי כלל במחלוקת רש"י ור"ת, ולכונ"ע שרי. ולפיכך אפילו בעל נפש אינו צריך להחמיר על עצמו בזה. עי' לעיל ואין לכפול הדברים.

אבל כמובן הדבר צ"ב. בשלמא לר"ת מוכח כן מדברי התוס' המפורשים, שסברתו גבי עני המהפך בחררה בהפקר, אמורה גם על איסור השגת גבול היכא דא"א למצוא במקום אחר.

אבל לרש"י, שאפילו גבי עני המהפך בחררה לא ס"ל הכי, דלכן אמר דדין עני המהפך בחררה, בהפקר נאמר. וא"כ לכאו' תימה, מנלן לחדש דבר שהוא לכאו' כ"כ רחוק. שדוקא באיסור השגת גבול, יסכים רש"י שאם א"א לו במקום אחר, אין האיסור קיים.

ב. אך מה שנראה הביאור בזה, מתוך הבנת יסוד השיטות של רש"י ור"ת בדין עני המהפך בחררה בהפקר, במאי קמפלגי. וי"ל, ומסתברא הכי, דסברת ר"ת שחולק על רש"י וס"ל שאין דין עני המהפך בהפקר היא, דא"א שחכמים יתקנו תקנה שאינה שוויונית. שמביאה תועלת לאחד, ובעטיה יגרם נזק לאחר - שלא מן הדין, ואפילו כשיש טעם לדבר. הלכך אומר ר"ת, דבהפקר ובמציאה וכדו', מכיון שמעיקרא דדינא שניהם שוים דעדיין שניהם לא קנו. וגם אין שייך לומר לשני לך בקש במקום אחר. נמצא שבתקנה שתיקנו ל"עני המהפך", גרמנו נזק לשני. זהו דבר שאינו הגון, וא"א שרבנן יתקנו תקנה כזו. ומהאי טעמא אומר ר"ת, שרק בשכירות וקנין וכדו' תקנו. כי שם אין התקנה גורמת נזק, דיכול למצוא במקום אחר, עם כי ע"י טירחא, אך בהא לא איכפת לן. דסו"ס נזק אין כאן.

אלא שא"כ אמאי פליג רש"י, הלא סברא אלימתא היא. אלא שבאמת, לעצם העקרון הזה, בודאי גם רש"י מסכים. ואכן היינו טעמא למה שכ' הר"ן דלשי' רש"י (והרמב"ן), איה"נ דלעשיר לא תקנו, ומהאי טעמא. אלא רק לעני נתקנה התקנה. ותקנה זו לעני, ס"ל לרש"י דלא קשיא. דכשם שתקנו שד' אמות קונות, שג"כ גורם נזק לשני, אלא כי היכי דלא אתו לאנצויי, הוסיפו ותקנו כעין זה ממש בהפקר לעני. וזה בודאי יש בכח חכמים לתקן.

ובאמת, מכיון שכן, שגם לרש"י קיים אותו עקרון דא"א שחכמים יעשו תקנה באופן שמזיקה לאחר, זהו שכ' המרדכי בשם מהר"ם מרוטנבורג וכן פסק הרמ"א (גם לרש"י), שבמכר - כל זמן שלא נשתוו המוכר והלוקח על המקח, אין דין דעני המהפך ומותר לאחר לקנות. ולמה, דאל"כ יפסיד המוכר. דכל מי שיציע מחיר זול, יהא אסור לאחרים לקנות, ויאלץ למכור בזול. תקנה כזו שתגרום נזק למוכר, א"א שתקנו.

ו. מעתה הלא מובן. באיסור השגת גבול שאין בזה חילוק בין עני ועשיר, ה"נ א"א **שיתקנו** איסור השגת גבול, במקום שנגרם מזה נזק לשני שלא מן הדין¹². דהיינו היכא דא"א לו למצוא במקום אחר, כגון למצוא מלמד טוב לבנו.

לא מבעיא לר"ת שהוא מרא דשמעתתא גבי עני המהפך בחררה בהפקר, דכל היכא דא"א שימצא במק"א לא תקנו, ודאי דה"ה הכא, כנ"ל מדברי התוס'. אלא גם לשיטת רש"י, מכיון שעצם היסוד הנ"ל גם לדידיה אית ליה, א"כ ע"כ דהכי נמי גבי השגת גבול ודאי לא תקנו. וזהו שכ' רבינו בפשיטות לכו"ע, "ואין בזה משום השגת גבול". וממילא אפי' בעל נפש אינו צריך להחמיר.

12 שהיה כידוע איסור השגת גבול כזה, אינו מעיקר הדין. דהשגת גבול שמדאוריין, היינו רק כשמצוי גבול קרקעו. אבל "השגת גבול" כזו, היא רק 'שם המושאל' ומעיקר הדין אינה אסורה. (ועי' תשו' הרב"ז ח"ד סי' נ"ד. ובתשו' חת"ס ח"ה סי' מא, "שאלולי לטותא דרבנן, (לא היה אסור) מטעם השגת גבול וכיו".